

האומר "על קן ציפור יגיעו רחמיה" – ובעניין היחס לטעמי המצוות (ברכות דף לג.)

כללים בשיעור:

- מחלוקות במציאות ובדעת בני אדם
- עולם שנה נפש
- מקורות פנימיים לסוגיות הגמרא
- תפוחי זהב במשניות כסף

בשיעור זה נעסוק בדברי חז"ל – "האומר על קן ציפור יגיעו רחמיה – משתקין אותו", ודרך הדברים נבוא להרחבת היריעה לעיסוק בעניין טעמי המצוות בכלל, ובמצוות שילוח הקן ואיסור שחיטת אותו ואתו בנו בפרט

"האומר על קן צפור יגיעו רחמיה... משתקין אותו"

אומרת המשנה במסכת ברכות¹:

האומר על קן צפור יגיעו רחמיה, ועל טוב יזכר שמך, מודים מודים,
משתקין אותו...

מפרש רש"י² בעניין "האומר על קן צפור יגיעו רחמיה" –

אנשים שהיו מראים עצמם כמתכונים להעמיק בלשון תחנונים,
ואומרים רחום וחנון אתה, ועל קן צפור יגיעו רחמיה, שאמרת לשלח
את האם...

---

¹ ברכות פרק ה משנה ג. ועיין משנה מקבילה במסכת מגילה פרק ד משנה ט, וכן בסוגיית הגמרא שם בדף כה.
² בגמרא בדף לג: על המשנה, ד"ה "על קן צפור יגיעו רחמיה"

הגמרא³ מבררת את דברי המשנה:

בשלמא מודים מודים משתקין אותו משום דמיחזי כשתי רשויות, ועל טוב יזכר שמך נמי משמע על הטובה ולא על הרעה, ותנן חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. אלא על קן צפור יגיעו רחמיך מאי טעמא? פליגי בה תרי אמוראי במערבא רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא. חד אמר מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית וחד אמר מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות. ההוא דנחית קמיה דרבה ואמר אתה חסת על קן צפור אתה חוס ורחם עלינו אמר רבה כמה ידע האי צורבא מרבנן לרצויי למריה! אמר ליה אביי והא משתקין אותו תנן? ורבה נמי לחדודי לאביי הוא דבעי...

נחלקו האמוראים בשאלה מדוע משתקין את האומר "על קן צפור יגיעו רחמיך". חד אמר – מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית, ומפרש רש"י שם – "לומר על אלה חס, ולא על שאר בריותיו", וחד אמר – מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות, ומפרש רש"י – "מדותיו - מצותיו, והוא לא לרחמים עשה, אלא להטיל על ישראל חקי גזרותיו להודיע שהם עבדיו ושומרי מצותיו וגזרות חוקותיו, אף בדברים שיש לשטן ולנכרים להשיב עליהם, ולומר מה צורך במצוה זו".

ראשית, יש להבין במה בדיוק חולקים האמוראים? ומצאנו בזה כיוונים שונים בדברי המפרשים.

אומר המהרש"א:

שמטיל קנאה כו'. למאן דס"ל הכי אפשר דמצוה זו מצד הרחמים היא כמו צדקה וכמה מצות אלא כיון שמזכיר כן בתפלה הרי הוא מטיל קנאה במעשה כו' כאלו אלו העופות נבראו כן ברחמים ולא שאר נבראים ואינו כן אלא שכולם נבראו ברחמים כמ"ש ביום ברוא ה' אלהים וגו':

ומ"ד מפני שעושה מדותיו כו' רחמים ואינן אלא גזירות. ר"ל במצות שאין מפורש טעמם כמו בשלוח הקן כיון דאינו מפורש בה טעם המצוה אין בידינו שהיא מצד הרחמים אלא שיש לנו לקיים אותם מצד גזירותיו שקבול השכר על גזירותיו הם ודאי ביותר דבר שהשטן מונה בו כדאיתא במדרשות ומה שיש לדקדק בזה בדברי התוס' פרק הקורא עומד ע"ש בחדושי הלכות:

לפי המהרש"א, אנחנו עוסקים כאן במצוות שלא פורש טעמם בכתוב, וחולקים בהם האמוראים לגבי טעם המצוה.

לחד מאן דאמר – אפשר לפרש בהן מצד הרחמים, כמו צדקה וכמה מצוות, אלא הבעיה כאן שכיון שמזכיר כן בתפילה, הרי הוא מטיל קנאה במעשה בראשית. ולאידך – במצוה שלא פורש טעמה, אין לנו לומר שהיא מצד הרחמים, אלא שיש לנו לקיימה מצד גזירותיו בלבד.

³ דף לג:

הטורי אבן חולק ומפרש שאין כאן מחלוקת חזיתית, וכך הוא אומר⁴: מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית. "ל דהכי פי' דוודאי האי מ"ד נמי ס"ל שאין טעם קן ציפור משום רחמים אלא גזירת המלך לחוד הוא. מיהו ס"ל מש"ה לחוד לא היו משתקין לי' על שטעה ועשה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינו כן אלא מש"ה משתקין אותו מפני שעל ידי טעותו מטיל נמי קנאה במעשה בראשית. ואידך ס"ל דמש"ה לחוד משתקין אותו מפני שהוא עושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינו אלא גזירות ולקנאה לא חיישינן. אבל אין לפרש דלמ"ד משום קנאה ס"ל דטעם קן ציפור באמת משום רחמים ואינו גזירות דא"כ האי טעמא דמטיל קנאה לאו מילתא היא ולא איכפת לן כיון דהתורה לא חששה לזה ואיהו קושט' קאמר. אלא ודאי כדפי'

שני המ"ד מסכימים שהמצוות הן כגזירות ולא מצד רחמים של הקב"ה, אלא שחלקו האם טעם זה מספיק כדי להשתק מי שאומר כן, או שצריך גם את הטעם של הטלת קנאה במעשה בראשית.

הרמב"ם בפירוש המשנה שם, נוקט בטעם השני המובא בגמרא:
...ענין מה שאמרו על קן ציפור יגיעו רחמיה, שיאמר כמו שחמלת על קן הציפור ואמרת לא תקח האם על הבנים כן רחם עלינו, וכל מי שיאמר כן בתפלתו משתקים אותו, מפני שהוא תולה טעם זאת המצוה בחמלת הקדוש ברוך הוא על העוף, ואין הדבר כן שאילו היה מדרך רחמנות לא צוה לשחוט חיה או עוף כלל, אבל היא מצוה מקובלת אין לה טעם...

הרמב"ם מוכיח שהמצוה לא משום רחמנות, דאם כן, לא היתה מותרת אכילת חיה ועוף בשחיטה כלל, וכן מופיע בשחיטה מקובצת בסוגייתנו:

...ואיכא דאמרי מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינו אלא גזירות וכמו שהמלך גוזר ויש על העבדים לעשות כן יש לנו לעשות כל מה שצוה עלינו ואפילו המצות שהם גזירות ולא ידעין טעמייהו כגון כלאים ופרה אדומה וכיוצא בהן. ועוד דטעמא דקן צפור לאו משום חמלה הוא דמאי שנא משחיטה שהותרה בהן ולאכול בשרן הילכך האומר כך טועה הוא

וכן פסק הרמב"ם בהלכות תפילה⁵:

מי שאמר בתחנונים מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד ירחם עלינו וכיוצא בענין זה משתקין אותו, מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינו רחמים, שאילו היו מפני רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר...

⁴טורי אבן על הסוגיה המקבילה במסכת מגילה דף כה.
⁵רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט הלכה ז.

הרמב"ם בדבריו הוסיף גם את עניין איסור שחיטת שור ובנו ביום אחד, שגם בו משתקין מי שאומר שהוא משום רחמים. ונבוא לעיין בזה.⁶

"מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות"

בסוגיה המקבילה המופיעה במסכת מגילה, מקשים התוספות:⁷
 מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים והן אינם אלא גזרות. ק'
 להר"ר אלחנן על מה שיסד הקליר בקדושת' שאנו אומרים ביום ב' של
 פסח צדקו אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד דמשמע שר"ל
 שהקב"ה חס על אותו ואת בנו והוא אינו אלא גזירה:

מקשים התוספות על פיוט שיסד הקליר ביום ב' של פסח – "צדקו אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד", שמשמע משם שזה משום רחמים. והרי אומרת הגמרא – "שאינן אלא גזרות"!!

הצ"ח⁸ תולה את מקור הרמב"ם בירושלמי.⁹ ומשם עולה קושי נוסף.
 בירושלמי מובאים פירושים נוספים בסוגיה¹⁰:

ר' פינחס בשם ר' סימון כקורא תיגר על מדותיו של הקדוש ברוך הוא
 על קן ציפור הגיעו רחמין ועל אותו האיש לא הגיעו רחמין ר' יוסי
 בשם רבי סימון כנותן קיצבה למדותיו של הקדוש ברוך הוא עד קן
 ציפור הגיעו רחמין אית תני תני על ואית תני תני עד מאן דמר על
 מסייע לר' פינחס ומן דמר עד מסייע לרבי יוסי...

ר' פינחס בשם ר' סימון אומר – אמירה זו היא כקריאת תיגר על מדותיו של הקב"ה.
 כביכול אומר – על קן ציפור הגיעו רחמין ועלינו לא... ח"ו.

⁶ הצ"ח על סוגייתנו מתייחס לתוספת בדברי הרמב"ם לגבי "או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד", ואומר כך:
 "...הנה הוסיף הרמב"ם מצות אותו ואת בנו שאינו שנוי במשנה, ואמנם הוא בירושלמי כאן [ה"ג]. אך אף שאין
 להקשות על התנא דמשנתינו שלא הביא גם מצות אותו ואת בנו דאטו כי רוכלא לחשוב, אבל הא קשיא למה נקט
 התנא קן צפור שהוא במשנה תורה ולא נקט אותו ואת בנו שהוא בפרשת אמור [ויקרא כ"ב, כ"ח]. ונראה משום
 דבמצות קן צפור כתיב למען ייטב לך והארכת ימים [דברים כ"ב, ז], והיה הוה אמינא לפרש שהכתוב אומר
 שכשם שאתה מרחם על קן צפור כך ירחם הקב"ה עליך, וא"כ פתח לנו הכתוב פתח לעורר רחמים בעליונים ע"י
 קיום מצוה זו ששרשה הוא הרחמנות. לכך אשמעין התנא שלא כן הוא, וגם מצוה זו גזירת המלך היא, והשכר
 למען ייטב לך וגו' הוא על קיום גזירת המלך מלכו של עולם..."

הקשה הצ"ח מדוע התנא דמשנתנו העדיף לנקוט בקן ציפור שמופיע רק במשנה תורה, ולא ב"א אותו ואת בנו"
 שמופיע כבר בספר ויקרא? ותירץ משום שבקן ציפור היתה הו"א חזקה יותר לומר ששרשה ברחמנות, שנאמר
 בה שכן של אריכות ימים, ועל כן דוקא בה רצה התנא להשמיענו שזו גזירת מלך, ושכן אריכות ימים אינו משום
 הרחמים אלא משום קיום גזירת מלכו של עולם.

⁷ מגילה דף כה. תוד"ה "מפני שעושה מדותיו..."

⁸ הבאנו את דבריו לעיל בהערה

⁹ ונציין שגם בסוגיה בבבלי במגילה דף כה יש גירסה כזו המופיעה בסוגריים.

¹⁰ ירושלמי ברכות פרק ה הלכה ג

ר' יוסי בשם רבי סימון אומר – זה כנותן קצבה למדותיו של הקב"ה. שרחמיו הגיעו עד קן ציפור ותו לא.

הירושלמי מביא שתי ברייתות בגירסאות שונות שמחזקות את דברי החכמים שאמרו באופן שונה בשם רבי סימון.

מסיים הירושלמי –

א"ר יוסי בי ר' בון לא עבדין טבות שעושין למדותיו של הקב"ה רחמים ואילין דמתרגמין עמי בני ישראל כמה דאנא רחמן בשמים כך תהוון רחמנין בארעא תורתא או רחילה יתה וית ברה לא תיכסון תרויהון ביומא חד לא עבדין טבאות שהן עושין מדותיו של הקב"ה רחמים.

אומר ר' יוסי בי ר' בון - לא טוב עושים אלו שמתרגמים בשור ובנו, שזה משום מידת רחמים של הקב"ה.

תרגום זה, המוזכר בירושלמי כתרגום 'לא טוב', הוא תרגום יונתן בן עוזיאל, כמעט מילה במילה¹¹:

עמי בני ישראל היכמא דאבונן רחמן בשמיא כן תהון רחמנין בארעא תורתא או רחילא יתה וית ברה לא תיכסון ביומא חד

ויש לעיין ביחס בין הדברים. נשוב לכך בהמשך בעזרת ה'. ונבוא כעת לעיין בדברי הרמב"ם בעניין זה במורה נבוכים.

שיטת הרמב"ם –

מצוות שילוח הקן ואיסור שחיטת אותו ואת בנו ביום אחד – משום רחמים על האם

לאור דברי הרמב"ם שראינו, הן בפירוש המשנה, והן בהלכות תפילה, מפתיע למצוא את דבריו במורה נבוכים ביחס לטעם מצוות אלו. כותב הרמב"ם במורה נבוכים¹²:

...וכן אסר לשחוט 'אותו ואת בנו' 'ביום אחד' - להשמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בשה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר בעלי חיים, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל, רק אחר פועל הכח המדמה, הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם. והיה זה הדין מיוחד

¹¹ יקרא פרק כב פסוק כח, תרגום יונתן בן עוזיאל.
¹² חלק ג פרק מח

ב'שור ושה', מפני שהם - מותר לנו אכילתם מן הביתיות הנהוג לאכלם, והם אשר תכיר מהם האם מן הולד:
 וזה הטעם גם כן ב'שילוח הקן', כי הביצים אשר שכבה האם עליהם והאפרוחים הצריכים לאמם על הרוב אינם ראויים לאכילה, וכשישלח האם ותלך לה, **לא תצטער** בראות לקיחת הבנים. ועל הרוב יהיה סיבה להניח הכל, כי מה שהיה לוקח ברוב הפעמים אינו ראוי לאכילה:
ואם אלו הצערים הנפשיים חסר התורה עליהם בבהמות ובעופות, כל שכן בבני האדם כולם...

כאן כותב הרמב"ם בפירושו שטעם המצווה הוא משום רחמי התורה על האם! כיצד הדברים מסתדרים עם דברי חז"ל כאן ש"עושה מידותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזירות"?

הרמב"ם מתייחס מיד לקושייה זו, ועונה:
 ...ולא תקשה עלי באמרם 'ז"ל', "האומר על קן צפור יגיעו רחמין וגו"
 - כי הוא לפי אחת משני הדעות אשר זכרנום - רצוני לומר, דעת מי שחושב שאין טעם לתורה, אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני

אומר הרמב"ם, שדברי הגמרא הם לפי שיטה אחת מהשיטות שהזכיר מוקדם יותר במורה, שיטה האומרת שאין טעם כלל למצוות התורה, אלא עצם הרצון האלוקי ללא טעם. ושהוא הולך אחר הדעת השני, שיש טעם למצוות.

ומקור הדברים שם במורה נבוכים¹³:

כמו שחלקו אנשי העיון מבעלי התורה אם מעשיו ית' נמשכים אחר חכמה או אחר רצון לבד, לא לבקשת תכלית כלל, כן חלקו זאת המחלוקת בעצמה במה שנתן לנו מן המצוות. **שיש מי** שלא יבקש לזה סיבה כלל ויאמר שהתורות כולם **נמשכות אחר הרצון לבד**; **ויש מי שיאמר** שכל מצוה ואזהרה מהם **נמשכת אחר החכמה**, והמכוון בה - תכלית אחת, **ושהמצוות כולם יש להם סיבה ומפני התועלת צווה בהם. והיות לכולם עילה, אלא שאנחנו נסכול עילת קצתם ולא נדע אפני החכמה בהם - הוא דעתנו כולנו**, ההמון והסגולות. וכתובי התורה מבוארים בזה, "חוקים ומשפטים צדיקים". "משפטי ה' אמת, צדקו יחדיו". ואלו שנקראים 'חוקים', כשעטנו ובשר בחלב ושעיר המשתלח, אשר כתבו עליהם החכמים 'ז"ל' ואמרו, "דברים שחקקתי לך, ואין לך רשות להרהר בהם, והשטן מקטרג עליהן, ואומות העולם משיבים עליהן" - לא יאמין המון ה'חכמים' שהם ענינים שאין להם סיבה כלל ולא בוקש להם תכלית - כי זה יביא לפעולות הבל (כמו שזכרנו); אבל יאמין המון ה'חכמים' **שיש להם עילה** - רצוני לומר,

¹³ חלק ג פרק כו

תכלית מועילה על כל פנים, אלא שנעלמה ממנו, אם לקיצור דעותינו או לחסרון חכמתנו. כל ה'מצות', אם כן, יש להם אצלם סיבה - רצוני לומר, כי למצוה ההיא או לאזהרה יש תכלית מועילה, מהם מה שהתבאר לנו צד התועלת בהם. כאזהרה מן הרציחה ומן הגניבה, ומהם מה שלא התבארה תועלתם כמו שהתבאר בנזכרים, כאיסור ה'ערלה' וכלאי הכרם'. והם אשר תועלתם מבוארת אצל ההמון יקראו 'משפטים', ואלו שאין תועלתם מבוארת אצל ההמון יקראו 'חוקים'. ויאמרו תמיד, "כי לא דבר רק הוא", ואם ריק הוא - 'מכס' - רצוני לומר, שאין נתינת אלו המצוות דבר ריק, שאין תכלית מועילה לו, ואם יראה לכם בדבר מן המצוות שענינו כן - החסרון הוא מהשגתכם. וכבר ידעת הדבר המפורסם אצלנו ששלמה ידע סיבות המצוות כולן, מלבד 'פרה אדומה'; וכן אמרם שהאלוה העלים סיבות ה'מצוות' שלא יזלזלו בהם, כמו שארע לשלמה בשלש 'מצוות' אשר התבארה עילתם - ועל זה העיקר נמשכו כל דבריהם, וכתובי הספרים יורו עליו:

הרמב"ם מכריע שבדאי יש טעם וחכמה מאחורי כל מצוה שצוותה התורה הקדושה, אלא שאנחנו לא תמיד יודעים אותם. זו החלוקה בין "משפטים" ל"חוקים". מצוות שהתועלת בהן מבוארת אצל ההמון נקראות "משפטים", ומצוות שתועלתם אינה מבוארת להמון נקראות "חוקים". אך גם להן יש טעם, וחסרון ההבנה הוא רק מצידנו.

אלא שכאן מקשה הרמב"ם על דבריו מדברי חז"ל במדרש¹⁴:

אלא שאני מצאתי דבר ל'חכמים ז"ל' ב"בראשית רבה" יראה ממנו בתחילת מחשבה שקצת ה'מצוות' אין להם עילה אלא המצוה בהם לבד, ולא כון בהם תכלית אחר ולא תועלת נמצאת - והוא אמרם שם, "וכי מה אכפת לו להקדוש ברוך הוא בין מי שהוא שוחט מן הצואר למי שהוא שוחט מן העורף? הוה אומר, לא נתנו המצוות אלא לצרוף בהן את הבריות - שנאמר, "אמרת ה' צרופה".

ממדרש זה ניתן לשמוע שכביכול אין טעם למצוות. לקדוש ברוך הוא לא איכפת אם נעשה כך או כך, אלא שאמר לנו לעשות באופן זה ולא אחר כדי לצרף אותנו, שנעשה את המצוות בתמימות מצד הציווי האלוקי - אף על פי שאנו לא רואים בהם תועלת כלשהי.

ומבאר הרמב"ם:

...ועם היות המאמר הזה נפלא מאד, שלא ימצא לו דומה בדבריהם, פרשתי אני בו פרוש תשמעהו עתה - עד שלא נצא מסדר דבריהם כולם ולא נפרד מהשורש המוסכם עליו, והוא - היות כל המצוות בוקש בהם תכלית מועילה במציאות, "כי לא דבר ריק הוא", ואמר,

¹⁴ מקורו בבראשית רבה פרשה מד פסקה א, ומופיע במקומות נוספים בדברי חז"ל, עיין במדרש תהלים מזמור יח, ובילקוט שמעוני ויקרא פרק יא רמז תקל"ו, ועוד.

"לא אמרתי לזרע יעקב תוהו בקשוני, אני ה' דובר צדק, מגיד מישרים". ואשר צריך שיאמינהו כל מי שדעתו שלמה בזה הענין הוא מה שאספרהו, וזה, שכלל ה'מצוה' יש לה סיבה בהכרח ומפני תועלת אחת צווה בה, אבל חלקיה הם אשר נאמר בהם שהם למצוה לבד. והמשל בו, שהריגת בעלי החיים לצורך המזון הטוב - מבוארת התועלת, כמו שאנחנו עתידים לבאר; אמנם היותה בשחיטה, לא בנחירה, ובפסיקת הושט והגרירת במקום מיוחד - אלו וכיוצא בהם 'לצרוף בהן את הבריות'. וכן יתבאר לך ממשלם, 'שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף'. וזכרתי לך זה המשל, מפני שבא בדבריהם 'ז"ל', 'שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף'. אבל אמיתת הדבר היא, כי כאשר הביא ההכרח לאכילת בעלי חיים כוון למיתה הקלה, עם קלות המעשה - שאי אפשר הכאת הצואר אלא בסיף וכיוצא בו, והשחיטה אפשר בכל דבר; ולברור מיתה קלה התנו חידוד הסכין. ואשר ראוי להמשיל באמת מענין החלקים הוא הקרבן - כי המצוה בהקרבת הקרבן יש לה תועלת גדולה מבוארת (כמו שאני עתיד לבאר), אבל היות הקרבן האחד 'כבש' והאחד 'איל' והיות מספרם מספר מיוחד - זה אי אפשר לתת לו עילה כלל. וכל מי שמטריד עצמו לתת סיבה לדבר מאלו החלקים הוא בעיני משתגע שגעון ארוך ואינו מסיר בזה הרחקה, אך מוסיף הרחקות. ומי שידמה שאלו יש להם סיבה הוא רחוק מן האמת כמי שידמה שה'מצוה' כולה היא ללא תועלת נמצאת:

ראשית, אומר הרמב"ם, זהו מאמר יוצא דופן בדברי חז"ל, ואין הוא עומד לבד. במקומות רבים אחרים משמע כדבריו שיש טעם ותכלית למצוות. ובכל זאת בא לסדר את תפיסתו הכללית גם עם מאמר זה, ומחלק - לכלל המצוה ודאי יש טעם, אך לחלקים שלה, לפרטיה, בהם אין טעם. הפרטים נועדו בכדי לצרף אותנו. כאשר אדם נדרש לדקדק בכל פרט במצוה, אף על פי שאין בו טעם, הוא מקבל יראת שמים, וביטול לרצון ה' יתברך. ובכללות המצוות, ודאי שהם "חוקים ומשפטים צדיקים", ו"משפטי ה' אמת צדקו יחדיו", ויש טעם כללי לכל מצוה.

בהמשך הדברים נבוא בעזרת ה' להתייחס לחילוק זה דרך דברי רבותינו.

מכל מקום, ראינו שהרמב"ם מבאר בטעם מצוות שילוח הקן ואותו ואת בנו, מצד רחמי ה' עליהם. חולק עליו הרמב"ן בפירושו לתורה.

שיטת הרמב"ן – "ללמד אותנו מדת הרחמנות"

אומר הרמב"ן במצוות שילוח הקן¹⁵:

וּכְתַב הַרְמַב"ן בְּמִצְוֹת שִׁלּוּחַ הַקֵּן: **כִּי טַעַם שִׁלּוּחַ הַקֵּן וְטַעַם אוֹתוֹ וְאֵת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחַטּוּ בַיּוֹם אֶחָד, כְּדִי לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא יִשְׁחַטּוּ הַבֵּן בְּעֵינֵי הָאָם כִּי יֵשׁ לְבַהֲמוֹת דֹּאגָה גְדוּלָה בָּזֶה, וְאִין הַפֶּרֶשׁ בֵּין דֹּאגַת הָאָדָם לְדֹאגַת הַבְּהֵמוֹת עַל בְּנֵיהֶם, כִּי אֶהְבֵּת הָאָם וְחֲנוּתָהּ לְבִנֵּי בִטְנָהּ אֵינָנו נִמְשָׁךְ אַחֲרֵי הַשִּׁכֵּל וְהַדְּבוּר אֲבָל הוּא מִפְּעוּלַת כַּח הַמַּחֲשָׁבָה הַמְצוּיָה בְּבַהֲמוֹת כֹּאֲשֶׁר הִיא מְצוּיָה בָאָדָם וְאֵם כֵּן, אִין עֵיקַר הָאִיסוּר בְּאוֹתוֹ וְאֵת בְּנוֹ רַק בְּבִנוֹ וְאוֹתוֹ, אֲבָל הַכֹּל הַרְחָקָה. וְיֹוֹתֵר נָכוֹן, בְּעֵבֹר שֶׁלֹּא נִתְאַכְזֵר.**

אם המצוה היא משום רחמים על האם, הרי שלא אמור להיות איסור אם מקדים שחיטת השור לשחיטת הבן. מדוע, אם כן, נאסר גם באופן זה?¹⁶ אומר הרמב"ן – "הכל הרחקה", ואחר כך מוסיף – "ויותר נכון, בעבור שלא נתאכזר". לשיטת הרמב"ן, התורה רוצה לחנך אותנו שלא נהיה אכזריים, על כן אסור בכל אופן, בין אם שחט את השור ראשון בין אם שחט את בנו ראשון. בהמשך דבריו, ממשיך הרמב"ן על פי עיקרון זה לבאר את דברי חז"ל שהזכיר הרמב"ם – "לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות", ומבאר כך:

אֲבָל אֵלּוּ הַהֲגָדוֹת אֲשֶׁר נִתְקַשְׁוּ עַל הַרְבֵּי, כְּפִי דַעְתִּי עֵינִין אַחַר לֵהֶם, שָׂרְצוּ לֹוֹמֵר שֶׁאֵין הַתּוֹעֵלַת בְּמִצְוֹת לְהַקְב"ה בְּעַצְמוֹ יִתְעַלָּה, אֲבָל הַתּוֹעֵלַת בָּאָדָם עַצְמוֹ לְמִנּוּעַ מִמֶּנּוּ נֹזֵק אוֹ אֲמוֹנָה רַעָה אוֹ מִדָּה מְגוּנָה, אוֹ לְזִכּוֹר הַנְּסִיָּם וְנִפְלְאוֹת הַבּוֹרָא יִתְבָּרַךְ וְלִדְעַת אֵת הַשֵּׁם וְזֶהוּ "לְצַרְף בְּהֵן", שִׁיְהִי כְּכֹסֶף צְרוּף, כִּי הַצּוּרְף הַכֹּסֶף אֵין מַעֲשָׂהוּ בְּלֹא טַעַם, אֲבָל לְהוֹצִיא מִמֶּנּוּ כָּל סִיָּג, וְכֵן הַמְצוֹת לְהוֹצִיא מִלְּבָנוּ כָּל אֲמוֹנָה רַעָה וְלְהוֹדִיעֵנוּ הָאֵמֶת וְלְזִכְרוֹ תַּמִּיד

חכמים באו לומר, שיש תועלת במצוות, אלא שאין התועלת מצד ה' יתברך, אלא באדם, "למנוע ממנו נזק או אמונה רעה או מדה מגונה, או לזכור הניסים ונפלאות הבורא יתברך ולדעת את השם". וכצירוף כסף, שמסירים הסיגים והפסולת ממנו, וכן המצוות מוציאים את הפסולת מליבנו וכד'.¹⁷

וכן מפרש הרמב"ן את דברי חז"ל בסוגייתנו:

...וְכֵן מֵה שֶׁאִמְרוּ (בְּרִכּוֹת לֵג): לְפִי שְׁעוּשָׁה מִדּוֹתֵינוּ שֶׁל הַקְּב"ה רַחֲמִים וְאֵינָן אֵלּא גְזֵרוֹת, לֹוֹמֵר שֶׁלֹּא חָס הָאֵל עַל קֵן צְפוּר וְלֹא גִיעָו רַחֲמֵינוּ עַל אוֹתוֹ וְאֵת בְּנוֹ, שֶׁאֵין רַחֲמֵינוּ מְגִיעִין בְּבַעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַבְּהֵמִית לְמִנּוּעַ אוֹתָנוּ מִלַּעֲשׂוֹת בְּהֵם צְרִכְנוּ, שֶׁאֵם כֵּן הִיָּה אוֹסֵר הַשְּׁחִיטָה, אֲבָל טַעַם הַמְּנִיעָה לְלַמֵּד אוֹתָנוּ מִדַּת הַרְחֲמָנוּת וְשֶׁלֹּא נִתְאַכְזֵר כִּי הָאֲכִזְרִיּוֹת תִּתְפַּשֵּׁט בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם, כִּידוּעַ בְּטַבְחִים שׁוֹחֲטֵי הַשּׁוֹרִים הַגְּדוּלִים

¹⁵ בפירושו לתורה על דברים פרק כ"ב פס' ו'
¹⁶ ע"י ברמב"ם הלכות שחיטה פרק יב הלכה א

והחמורים שהם אנשי דמים זובחי אדם אכזרים מאד, ומפני זה אמרו (קידושין פב) טוב שבטבחים שותפו של עמלק והנה המצות האלה בבהמה ובעוף אינן רחמנות עליהם, אלא גזירות בנו להדריכנו וללמד אותנו המדות הטובות וכן יקראו הם כל המצות שבתורה עשה ולא תעשה גזירות, כמו שאמרו (מכילתא בחדש ו) במשל המלך שנכנס למדינה אמרו לו עבדיו גזור עליהם גזירות, אמר להם כשיקבלו מלכותי אגזור עליהם גזירות, כך אמר הקב"ה קבלתם מלכותי אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), קבלו גזירותי לא יהיה לך וכו' (שם פסוק ג)

קושיות המהר"ל

המהר"ל מביא את דברי הרמב"ם והרמב"ן, ומקשה עליהם קושיות רבות¹⁷:
 ...ועם כי אין ראוי להשיג על הרב הגדול ז"ל מכל מקום תורה היא וללמוד אנו צריכים, **כי גם בזה לא נחה דעתי ולא שקטה רוחי בקרבי**, כי לא יתורץ למאן דאמר שלא יטיל קנאה במעשה בראשית שלא יעשה חלוק ופירוד בין הנמצאים שציוה שלא נתאכזר עם זאת ולא ציוה עם זאת. ואם כי יכול לומר שאין זה קנאה במעשה בראשית כיון שאין זה מצד השם יתברך רק מצד האדם, שציוה על האדם שלא להתאכזר עם זאת ולא ציוה על זאת אבל מכל מקום לא יצאנו ידי קושיא זאת כי למה ציונו על בריה זאת ולא צונו על אחרת. וכן באותו ואת בנו שגם כן נתן הרמב"ן ז"ל הטעם כדי לקבוע בנו מדת הרחמנות שלא נתאכזר עם בעלי חיים, **אם כן קשיא**: דלמה אסר לנו בשור ושה והתיר לנו בחיה לשחוט אותו ואת בנו, והנה אין טעמו עולה בכל. וכן ציוה אותנו שלא נתאכזר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד ואם שחט אחד בסוף היום ואחד בתחלת הלילה מותר ויש בזה אכזריות יותר מאחד שחרית והשני במנחה שאסור. וצוה אותנו שלא נתאכזר אם האם יושבת על האפרוחים או על הביצים והתיר אם היא מעופפת על הקן. ועוד באותו ואת בנו אם הטעם שלא נתאכזר למה התיר לנו בן פקועה כדאיתא במסכת חולין (ע"ד ע"א) וכי האכזריות מותר בו יותר וכן חלב בן פקועה מותר ושאר חלב אסור. **הא למדת כי הטעמים האלו שהם סברת הלב כאלו מצות התורה האלהיות כספר המדות בלבד אין בו ממש**, כי לטעם אשר פירש הרמב"ם ז"ל אין טעם לחלק...

מקשה המהר"ל:

- א. גם לאחר תירוץ הרמב"ן, לא יבואר למאן דאמר "שמטיל קנאה", שגם אם כוונת הקב"ה לחנך אותנו מידת הרחמים, מדוע חינך אותנו דוקא דרך חיה זו ולא אחרת?
- ב. מדוע בשור ושה אסרה התורה, ובחיה מותר לשחוט אותה ואת בנה?

¹⁷מהר"ל - תפארת ישראל - פרק ו

- ג. התורה אסרה לשחוט שניהם ביום אחד, והיום הולך לפי השקיעה. יוצא לפי זה ששחיטת "אותו" לפני השקיעה ו"את בנו" לאחר השקיעה מותרת, ואילו שחיטת "אותו" בבוקר, ואת בנו אחר הצהריים – אסורה! אף על פי שפער הזמן גדול הרבה יותר ויש בזה פחות אכזריות!¹⁸
- ד. בשילוח הקן – כשהאם יושבת על האפרוחים והביצים אסור, אך כשהיא מעופפת ליד הקן מותר. וכי בזה יש לה פחות צער?
- ה. בבן פקועה¹⁸ אין איסור. וקשה על כך - "וכי האכזריות מותר בו יותר?"

מסכם המהר"ל את דבריו – "הא למדת כי הטעמים האלו שהם סברת הלב כאלו מצות התורה האלהיות כספר המדות בלבד אין בו ממש"¹⁹.

מהי, אם כן, ההתייחסות הראויה לטעמי מצוות אלו ובכלל, לפי שיטת המהר"ל?

שיטת המהר"ל

מבאר המהר"ל בהמשך הפרק, ובפרקים הבאים אחריו, את שיטתו. ונצטט כמה פסקאות מדבריו²⁰:

...אבל מדברי חכמים נראה שאין לומר כי המצות שנתן השם יתברך בשביל המקבל שהוא האדם, רק הם גזירות מצד השם יתברך הגוזר על עמו גזירות כמו מלך הגוזר גזירה על עמו. אף כי האמת ימשך מזה מצד שהוא מקיים הגזירה שגזר עליו הטוב וההצלחה שאין אחריה הצלחה. מכל מקום אין התחלת הגזירה שנתנה לטוב אל המקבל. ומה שאמר הכתוב (דברים ו') ויצונו ה' אלהינו לעשות החקים האלה לטוב לנו, אין הפירוש שהוא יתברך צוה המצות בשביל להטיב לנו שאין זה כך, רק הוא יתברך צוה עלינו כמלך הגוזר רק שהגזירה הזאת היא לטוב לנו לחיותנו כיום הזה אם נקיים המצות ולא שתחלת הגזירה הוא לטוב לנו.

...ועם כל זה שהמצות הם גזירות על ישראל הם לטוב לנו, כי לא יבא מאתו יתברך רק הטוב הגמור כי כל מעשיו הם הטוב הגמור רק כי הטוב הזה גזר עלינו ולא שיש כאן שום צד רחמנות רק הכל דין.

¹⁸ שיצא חי מבטן אימו לאחר שחיטתה

¹⁹ בהמשך דבריו אומר המהר"ל, שהקושי שלו בדברי הרמב"ם הוא קושי עקרוני, ולא קושי מדברי חז"ל בסוגיה – "שעושה מדות השם יתברך רחמים ואינם אלא גזירות", שהרמב"ם נדחק לומר כי המשנה אינה הלכה, ו"דחה משנה ערוכה", אך מצד זה לא קשה, שאת הסוגיה נפרש שהקדוש ברוך הוא מצד עצמו אינו מצווה מכח רחמים שלו, אלא שמצווה אותנו לרחם. הבעיה שמציגה הסוגיה היא כאשר האדם אומר שהקב"ה צוה עלינו משום שהוא מרחם על הציפור. הקושי, אם כן, אינו מתוך דברי הגמרא, אלא הינו קושי עקרוני בדברים, ועפ"י הקושיות הנ"ל. ע"ש.

²⁰ תפארת ישראל, מתוך פרקים ו-ז ח

ושם בפרק ז :

...וכבר אמרנו שאי אפשר לומר שיהיו מצות התורה על דרך שפירש הרמב"ן ז"ל לקבוע בנו מדות טובות, כי לא תוכל לפרש כך כי רוב מצות לא נדע טעמם ואם כן איזה דרך ישכון אור המצות:

אמנם מה שאמר לא נתנה תורה רק לצרף הבריות, **אין הפירוש** כי המצות הם מצרפים האדם **במה שידריך האדם עצמו במדות הטובות וההגונות**, שבזה יקשה כמו שכתבנו למעלה כי דבר זה היה הגון במצות אשר נדע טעמם אבל במצות שנעלם מאתנו טעם שלהם לא נוכל לומר כך. **אבל המצות בעצמם מצרפים נפש האדם להשיב אותה אל ה', ולכך סדר השם יתברך מצות לא תעשה כי על ידי סדר הזה האדם אינו יוצא מן הסדר כלל.**

...אמנם ישראל עם ה' אשר בחר בהם ונתיחדו אל השם יתברך יותר ויותר, שיש להם נפש מיוחדת אלהית ביותר, נתיחדו עוד במצות לא תעשה שהם שס"ה כפי אשר הם מיוחדים נתיחדו יותר שלא יצאו מן הסדר הראוי. ועוד נתיחדו במצות עשה שהם רמ"ח מצות, **כי הנפש שהיא עומדת בגוף נוטה עצמה אל הטבע, והיא באמת נפש אלהית מלמעלה רק שהיא עומדת בגוף צריך להוציא אותה מן הטבע ולהיות לה דביקות בו יתברך, וזהו על ידי המצות אשר מעשה המצות הוא לפי השכל אשר מסודר לאדם, ועל ידי שעושה המצוה שהוא סדר שכלי יש לאדם דביקות בשכלי ויוצא מן הטבע שהאדם חומד בו ואז יש לו דבקות בו יתברך.** וזה שאמר ומה אכפת להקדוש ברוך הוא בין שוחט מן הצואר ובין שוחט מן העורף בין אוכל טהרות ובין אוכל טמאות. ורצה לומר כי אין השם יתברך חפץ בשחיטה מצד השחיטה בעצמה שהוא דבר טוב, כי מה אכפת להקדוש ברוך הוא בשחיטה בעצמה כי אחר שהוא מפסיד הבעל חי מה לי אם מפסידו מן הצואר או מן העורף, אלא לא נתנה תורה רק לצרף הבריות כדי שיהיה מעשה האדם כאשר נותן הסדר השכלי שלו מן השם יתברך, **ודבר זה הוא צרוף וזכוך הנפש כאשר דבק בשכלי ואז יש לו דבקות בו יתברך...**

טעמי המצוות אינם טעמים טבעיים, מצד תועלת בגוף או בנפש האדם.

ענין המצוות הוא שמירת הסדר האלוקי של נפש האדם.

פעמים רבות, ישנה התאמה בין הסדר של הגוף והנפש הטבעיים של האדם, לבין סדר הנפש האלוקית, על כן נוכל למצוא גם תועלות שונות ברבדים אלו. אך אין זה מחייב. הציווי לא מגיע מצד זה, אלא כגזירה אלוקית, שאין משמעותה כדבר ללא תכלית ומחשבה כלל חס ושלו, אלא כדבר הפועל ברובד הסדר השכלי האלוקי של האדם, ומשם מתפשט גם לצדדים נוספים.

וכן ממשיך לבאר בפרק ח שם :

...ולפיכך כל מי שנותן במצות טעם על פי הטבע לומר כי לכך אסרה תורה חזיר מפני שהוא מוליד בגוף מזג רע וכן הוא בודאי האמת, וכן נתנו טעם באיסור חלב שהוא מוליד מזג רע וכן בדם ומכל שכן בשקצים ובעופות הטמאות בכולם נתנו טעם על פי הטבע וכאלו היתה התורה ספר מספרי הרפואות או ספר הטבע, חס ושלום לומר כך.

... ואף אמנם כי האמת הוא כי כל אלו יש בהם מזג רע ודבר זה ימשך בודאי במה שיש בהם שנוי רע גם כן, אבל אין זה עיקר טעם המצוה רק שאינם ראויים אל האדם כפי הסדר אשר סדר השם יתברך לכך הרחיקה אותם ולפעמים לא הרחיקתם התורה...

לפני שנחזור לבירור הדברים ביחס למצוות שילוח הקן, ומצוות אותו ואת בנו, נרצה להתייחס מעט גם לבירור העולה מתוך הדברים בעניין טעמי המצוות – בעניין היחס בין כללות המצוה לפרטיה.

טעמי פרטי המצוות

ראינו לעיל את הגדרת הרמב"ם במורה נבוכים, שלכללות המצוה יש טעם אך לא לפרטיה, וסיים דבריו שם בחריפות:

וכל מי שמטריד עצמו לתת סיבה לדבר מאלו החלקים הוא בעיני משתגע שגעון ארוך ואינו מסיר בזה הרחקה, אך מוסיף הרחקות

ונראה שבדברי כמה וכמה מגדולי רבותינו ניתן למצוא כיוון אחר בעניין זה. ר' יהודה הלוי, בספר הכוזרי, מתייחס בכמה מקומות לעניין המצוות בכללותן ובפרטיהן.

במאמר ראשון²¹, מובא משל הסכל שחדר לאוצר התרופות:

כן הוא כי הדברים המכינים לקבלת הרשמים האלוהיים הם אינם בתחום ידיעת האדם ואי אפשר לו לאדם לשער כמותם ואיכותם ולו גם ידע מהותם לא היה יודע זמניהם ומקומותם והרכביהם ואת דרך הכנתם לכל זה יש צורך בידיעה אלוהית המגיעה שלמה ומבארת תכלית באור מאת האלוה עצמו והנה מי שהגיעתו ידיעה זו והוא מקים על פיה בלב שלם את מצות האלהים לכל פרטיה ותנאיה הוא המאמין אך מי שמשתדל להכין דברים לקראת קבלת הרשמים האלוהיים בחכמת אנוש בלבד על דרך ההקש והסברה או לפי מה שימצא בספרי האצטגנינים על דרך הורדת הכחות הרוחניים או על ידי עשיית הטלסמאות הוא הכופר אדם כזה מקריב קרבנות ומקטיר קטרת על פי הקש וסברה ואינו יודע מהות הדברים הדרושים לכך וכמותם

²¹פסקה עט

איך יש לעבד עבודה זו ובאיזה מקום ובאיזה זמן ומי ראוי לה ומה תנאיה ועוד פרטים רבים שתאורם יאריך מאד משל למה הדבר דומה לסכל שחדר לתוך אוצר התרופות של רופא הידוע לכל בתרופותיו המועילות בשעה שהרופא איננו שם ובראותו אנשים רבים צובאים על האוצר ההוא מתוך בקשת רפאות לנפשם התחיל מוציא אליהם תרופות מתוך הכלים אשר שם בלי כל ידיעה בטיב התרופות ובכמות מנה ומנה ראויה לאיש ואיש ונמצא זה ממית אנשים באותן התרופות שיכלו להועילם ואם במקרה יפיק אחד האנשים תועלת בתרופה שהוצאה מאחד הכלים ההם ימשכו כל העומדים שם לתרופה ההיא באמרם כי היא היא הנושאת בקרבה רפאות לכלם עד שיראו כי תוחלתם נכזבה או שימצאו אחר כך תועלת מקרית בתרופה אחרת וימשכו אחריה ולא ידעו כי המועיל מצד עצמו לא היה כי אם בחכמתו של אותו רופא שהכין את התרופה ההיא לכל חולה במנה הראויה לו אף צוה לכל חולה כי יתאים לתרופה הנתנת לו מנות מאכל ומשקה פעולות התעמלות מנוחה שעות שנה ויקיצה שאיפת אויר שכיבה וכדומה...

בולטת בדבריו ההתייחסות לפרטים של המצוה, כזמן, מקום, כמות, מי ראוי לה וכו', ובמשל – כמות המנה הראויה של התרופה, האוכל הנלווה לה, פעולות התעמלות, מנוחה, שעות שינה, שאיפת אויר וכו'. והכל לתועלת פעולתה האלוקית של המצוה.

כך גם בפסקה צט שם :

אמנם כן וכאלה הן מצוות תורתנו כלן בדבר האלהים אל משה ואת כלן כתב משה ומסרן להמון העצום ההוא בהקבצם במדבר לא היה צרך ביחידים שימסרון על פה פרשה פרשה מצוה מצוה ואף תאורי הקרבנות כיצד מקריבים אותם ובאיזה מקום ולאיזה צד ואיך הם נשחטים ומה מן המלאכות השונות יש לעשות בדם ובנתחים כל אלה נתנו במפרש מאת האלוהים למען לא יחסר מהם דבר קטן שעל ידי כך יפסד הכל הלא גם ההויות הטבעיות שיסוד הרכבתן ביחסים דקים מן הדקים שלדקותם לא תשיגם המחשבה אלו נתקלקלו יחסי אחת מהן קלקול כלשהו היתה ההויה ההיא מתבטלת והיה הצמח ההוא או החי ההוא או האבר ההוא על דרך משל כלה או נעדר וכן הזכרו גם הפרטים כיצד יש לנתח את הבהמה הקרבה לנתחיה ומה לעשות בכל אבר ואבר מה לאכול ומה לשרף ומי הוא האוכל ומי השורף ומי המקריב מבין בני העדה שנצטוו על כך הוא ולא אחר ומה תהיינה תכונות המקריבים שלא יהיה בהם מום ולא חסרון במראה פניהם ואף לא בבגדיהם וכל שכן בבגדי הכהן הגדול שהתיר לו להכנס אל מקום הענין האלוהי מקום השכינה והארון והתורה...

ריה"ל לא אומר שאם חסר פרט במצוה הבעיה היא מצד הקיום והדקדוק של האדם, בהתבטלותו כלפי רצון ה'. לפי ריה"ל, העניין האלוקי שאמור לחול על האדם על ידי

קיום הציווי האלוקי, קשור במהות לדיוק בכל הפרטים, כמו שההויות הטבעיות אינן יכולות לחול אם מתקלקל משהו מפרטי הסדר שלהן.²²

גם המהר"ל, בתוך הדברים שהזכרנו לעיל, חולק על הרמב"ם בפירוש בעניין זה, וכותב²³:

ובודאי אין טעם לפי' הזה, כי על כל התורה אמר הכתוב (דברים ד') כי מי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת ואמר עוד ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה וגו', והרי כי כל דבר שבתורה בכלל ובפרט הכל דברי חכמה, ולא כמו שחשב הוא כי לדברים הפרטיים אין טעם כלל כי לא היה זה תורה של חכמה...

וכן הרמח"ל בדרך ה'²⁴:

וזה כי שם ית"ש גבולות וסדרים לאדם בתשמיש שישתמש מהעולם ובריותיו, ובכונה שיתכון בהם, אשר בהשתמש מהם האדם באותם הגבולות ובאותם הסדרים ובאותה הכונה שצוה הבורא ית', יהיה אותו הפועל הגופני וחמרי עצמו פועל שלימות, ובו יתעצם באדם מציאות שלימות ומעלה רבה, יתעלה בו ממצבו השפל ויתרומם ממנו. ואולם השקיפה החכמה העליונה על כל כללי החסרונות המוטבעים בענינו של האדם, ועל כל עניני המעלה והיקר האמיתי המצטרפים לו להיות ראוי לשיהיה מתדבק בו ית' ונהנה בטובו, וכנגד כל זה סידר לו סדרים והגביל לו גבולות, אשר בשמרו אותם, יתעצם בו כל מה שצריך מן המעלה האמיתית שזכרנו, וישולל מענינו כל מה שהוא הרחקה מן הדביקות העליון.

...אך הסדרים והגבולות האלה, הנה הם כלל המצות העשין והלאוין, אשר כל אחת מהם מכוונת אל תכלית הקנות באדם והעצים בו אחת ממדרגות המעלה האמיתית שזכרנו, והסרת אחד מעניני החשך והחסרונות, על ידי פועל המצות עשה ההיא, או המניעה מן הלא תעשה. ואולם פרט המצות כלם, וכן פרטי כל מצוה ומצוה, הנה הם מיוסדים על אמתת מציאותו וענינו של האדם בכל בחינותיו, ואמתת עניני השלימות המצטרפים, כל דבר בתנאיו וגבוליו מה שצריך להשלמתו. ואמנם החכמה העליונה שיודעת כל זה לאמתו, ויודעת כל עניני הברואים כלם ושימושיהם כמו שבראתם באמת, השקיפה על הכל, וכללה כל המצטרך, במצות שצונו בתורתו, וכמו שכתוב, ויצונו ה' לעשות את כל החוקים וכו' לטוב לנו וכו':

²²ועיין עוד במאמר שני באריכות בפסקאות כה-כו, ביחס לטעמי מבנה המשכן ועבודת הקרבנות, וכן במאמר שלישי פסקה ז ע"ש.

²³תפארת ישראל פרק ז שם

²⁴חלק א פרק ד, פסקאות ד-ה

מדברים אלו ניתן לראות בפירוש שרבותינו ייחסו טעם לא רק לכללות המצוה, אלא לפרטי הפרטים של כל מצוה ומצוה.²⁵

ונראה לעניות דעתנו לעשות שלום בין הדעות, ולומר שבצד הגלוי של פעולת המצוה, מצד השכל האנושי, שם ניתן להבין את הטעמים הכלליים שלה בלבד. לכך כיוון הרמבם. כאשר באים לעסוק במצוה מתוך הצדדים הנסתרים שלה, על פי פנימיות התורה, מצד פעולתה האלוקית בעולם ובאדם, בזה בודאי יש טעם לכל פרט ופרט, ואין דבר קל בתורה שאינו מדויק על פי החכמה האלוקית העליונה.

ונראה שכך מבאר הרב את היחס בין שני המבטים, באחת הפיסקאות בשמונה קבצים:²⁶

במעשה המצוות ישנן שתי מטרות, המטרה העצמית והשנייה צדדית. העצמית היא עצמיותם של התיקונים שהמצוות עושות בחיים ובעולם, והצדדית היא שהעסק במצוות בתור מצוות ד' מרומם ומעלה את האדם לספירה רוחנית גבוהה, מה שלא היה אפשר הדבר אלמלא היו לאדם עסקים רוחניים קדושים כמו מעשה המצוות. המטרה הראשונה נוהגת אצל כל בני אדם במדה אחת, והשנייה נוהגת ביחוד אצל המון בני אדם, שיכולים להתגשם ולפול לתחתית המדרגה בהיותם בלא עבודה רוחנית מעשית, אבל אנשים קדושים, שכל מחשבותיהם ורצונם וקשר חייהם כולו הוא מוסרי, רוחני ואצילי, ואדרבא, המצוות מצד המעשה שיש בהן הוא מפריע אותם מהילוכם הרוחני, מצדם אין במצוות הטעם השני, וכל קישורם במצוות המעשיות בא מטעם העצמי לבד, בלא תערובות של הטעם הצדדי. **הטעם הצדדי הוא כמו שכר מצוה, והטעם העצמי הוא המצוה עצמה,** אשרי איש ירא את ד' במצותיו חפץ מאד, **במצותיו ולא בשכר מצותיו...**²⁷

²⁵ ונביא כאן עוד מדברי האדמו"ר הזקן בעניין זה:

ספר התניא - קונטרס אחרון על כמה פרקים
 דוד זמירות קרית להו כו'. הנה בזהר שבחא דאורייתא ורננה כו' ולהבין מהו השבח להקב"ה כשזה אסור או מותר הנה הוא ע"ד מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך. כי הנה נודע שכל העולמות עליונים ותחתונים תלויים בדקדוק מצוה א' ד"מ אם הקרבן כשר הדם בשמאלו נעשה יחוד עליון ועולים כל העולמות חיותם ושפעם. ואם שינה שקיבל ד"מ או שלא בכלי שרת כשר או שהיתה חציצה אזי נתבטלה עליות העולמות וחיותם ושפעם מחיי החיים א"ס ב"ה וכן בתפילין כשרות מתגלים מוחין עליונים דז"נ שהם מקור החיים לכל העולמות ובדקדוק אחד נפסלין ומסתלקין המוחין וכה"ג בדקדוקי מצות ל"ת והלכך המתבונן מה גדלו מעשי ה' שבריבוי העולמות וכל צבאם ואיך כולם בטלים במציאות לגבי דקדוק א' מדקדוקי תורה שהוא עומק מחשבה עליונה וחכמתו ית' אשר בדקדוק קל עולים כל העולמות ומקבלים חיותם ושפעם או להיפך ח"ו ומזה נתבונן גדולת עומק מחשבתו ית' שהוא בבחי' בלי גבול ותכלית ומעלתה לאין קץ ותכלית על מעלות חיות כל העולמות שכל חיותם שופע מדקדוק אחד ממנה שהוא נמשך ממקורו הוא עומק מחשבתו ית' כמו שער האדם הנמשך ממוחו עד"מ וכנודע מהתיקונים והאד"ר:

²⁶ שמונה קבצים קובץ ו פסקה עז

²⁷ והמשך דבריו שם:

"...עסק התלמוד של המצוות משתרע הוא גם כן על שני הטעמים יחד. מצד הטעם העצמי, כל כמה שאפשר לברר את יסוד עשיית המצוות בקצרה הוא יותר טוב, וישאר הזמן לעיון ומושכלות עליונות. אבל מטעם השני, הצדדי, כל מה שאפשר להאריך ולהרחיב את הסדר של הלימוד המעשי שבמצוות הוא יותר טוב, ויהיו בני אדם עוסקים בסדר המעשה של המצוות, ולא יסור לבם אחרי כל דבר שפל. ומפני כך כל מה שהאדם מתעלה, תלמודו

יישוב הקשיים בסוגייתנו

הזכרנו לעיל את הסתירה בדברי הרמב"ם בין דבריו בפירוש המשנה ובהלכות, שכתב שמשתיקין אותו "מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינן רחמים", ואילו במורה נבוכים כתב בטעם המצוה שהיא משום רחמים!
ודנו בדבריו המפרשים, ונלך כאן בכיוון מסויים, מתוך דברי המעשה רקח על הרמב"ם.

המעשה רקח פותח בדברי התוספות במגילה שראינו לעיל, שהקשו על מה שיסד הקליר "צדקו אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אי".
ותמה על קושיית התוספות²⁸:

ותמיהא לי מלתא איך לא הזכירו התוספות ז"ל המדרש רבה בריש פרשת כי תצא שנראה שמשם הוציא זה הקליר ז"ל דאיתא התם וז"ל ולמה התינוק נימול לשמונה שנתן הקדוש ברוך הוא רחמים עליו להמתין לו עד שיהא בו כח וכשם שרחמיו של הקדוש ברוך הוא על האדם כך רחמיו על הבהמה מנין שנאמר מיום השמיני והלאה וגומר ולא עוד אלא שאמר הקדוש ברוך הוא אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד וכשם שנתן הקדוש ברוך הוא רחמים על הבהמה כך נתמלא רחמים על העופות מנין שנאמר כי יקרא קן צפור לפניך וכו' ע"כ הרי שהמדרש הזה מוכח כדברי הקליר ז"ל.

המדרש רבה²⁹ כותב בפירוש ביחס למצוות אותו ואת בנו וביחס לשילוח הקן, שהן מצד רחמי הקב"ה על הבהמה ועל העופות! כיצד לא הזכירוהו התוספות?³⁰

ממשיך המעשה רקח ומביא את תרגום יונתן, שגם כן תרגם בעניין רחמי הקב"ה. ומביא את הירושלמי הנ"ל, שלכאורה חולק באופן ישיר על תרגום יונתן בן עוזיאל "ואילין דמתרגמין עמי בני ישראל כמה דאנא רחמן בשמים כך תהוון רחמנין בארעא תורתא או רחילה יתה וית ברה לא תיכסון תרויהון ביומא חד לא עבדין טבאות שהן עושין מדותיו של הקב"ה רחמים".

הוא יותר קצר, וכל מה שיש בו השפלות גשמיות הצריכות עילוי ושמירה, צריכה התכונה להיות להגדיל ולהאדיר את התורה המעשית. ובארץ ישראל שאינה מחכים, ויש מקום ביותר לאור רחמי עילוי, הסדר של בירור ההלכה הוא בקצרה, על פי הירושלמי, ובבלאי משום דיתבנו בארעא חשוכא אמריתו שמעתתא דמחשקן, במחשכים הושיבנו זה תלמודה של בבל, ומתוך החושך הזה יראו אור כל הבא ליהנות מאור התורה בכל הדורות ובכל הזמנים".

ונביא כאן מדברי בעל הלשם בעניין זה. שכתב בספר הביאורים על עץ חיים שער ו פרק ג הארה [ד]:
"ומה גם בטעמי המצוות רובן ככולן ובפרט בעניין שער המשתלח ופרה אדומה ומצוות יבום וחליצה וטהרת מצורע וכן כל פרטי מעשה המשכן ובגדי כהונה וחינוך הלויים וכמה פרשיות כיוצא בזה אשר ננעל השער לפני כל הפשטנים כולם מלכנוס בזה כלל, ואם נמצא בדברי אחד מהם איזה טעם בזה הלא נראה בעליל שאינם רק לשכך את האוזן ואין זה כוונה העיקרי שבהם כהראוי לתורתנו הקדושה, והרי מוכיחים הדברים בעצמן שיש בכולם כוונה פנימית המכוונים אליו ית"ש שהוא לא עפ"י פשוטן הנראה ולא על פי דרך המחקר הבנוי ומיוסד על שכל אנושי, ואין כל הדברים הללו מיושבים ונכונים וישרים למוצאי דעת אלא רק עפ"י יסוד חכמת האמת אשר בזה"ק והאריז"ל כי על פיהם הם כולם מתיישבים על הלב והדעת ומתוקים מדבש ונופת צופים, ומי שלא טעם טעם עץ החיים לא טעם טעם חיים ומעולם, ומי שלא הסתכל ולא ראה את דברי הזה"ק לא ראה זוהר אור תורה מימי...".

²⁸ מעשה רקח הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט הלכה ז

²⁹ עיין במדרש רבה דברים פרשה ו פסקה א

³⁰ ומציע תירוץ להבנת קושייתם ע"ש, ונסכם בהמשך הדברים בע"ה.

והמעשה רקח תמה – כיצד הירושלמי חולק על יונתן בן עוזיאל – "שכל דבריו היו ברוח הקדש"!! ונביא בלשונו:

דלכאורה תמיהא מלתא טובא לומר על יונתן בן עוזיאל שהיה בזמן התנאים ותלמידו של הלל כדאיתא בב"ב דף קל"ד ובסוכה דף כ"ח שמונים תלמידים היו לו להלל וכו' גדול שבכולן יונתן בן עוזיאל אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל בשעה שהיה עוסק בתורה כל עוף שפורח עליו מיד נשרף וכתבו שם התוס' דומיא דמתן תורה כנתינתה מסיני באש הרי שכל דבריו היו ברוח הקדש ואיך יהיה כח בירושלמי ובאמוראים לחלוק עליו³¹

ומבאר המעשה רקח:

לכך נראה לענ"ד דכוונת הירושלמי ודאי דאינו לנגד תרגום זה שאינו אמת חלילה אלא לימד לנו שאין להבין הדברים כפשטן ולהחליט הדבר שזה הוא משמעות הפסוק דוקא דנמצא מוליד מזה שמידותיו ב"ה אינן גזרות אלא רחמים וכן יש לדייק קצת הלשון דקאמר ואילין דמתרגמין וכו' דאם הכוונה על יונתן בן עוזיאל כלומר דט"ס הוא וכיוצא הוה ליה לומר והמתרגם או מי שתרגם וכו' אלא נראה דהכוונה אינה אלא על אותם האנשים שמבינים זה התרגום כפשטו דלא עבדין טבאות כלומר להבינו כן אלא שכוונת זה התרגום הוא כעין המדרש רבה שהזכרנו דהיינו על דרך דרש וכיוצא ואף שגם הוא אמת מ"מ דרך פשט אין להבינו להחליט הדבר כן דנמצא מהרס בנין גדול הנוגע לעבודת הבורא יתברך ומכ"ש אם על ידי זה יקבע הדברים בתפילתו לומר מי שריחם על אותו ואת בנו או על קן צפור וכו' דודאי יש לאדם ליזהר מאד בתפילתו ובהיא דפ' תפילת השחר ההוא דנחית קמיה דר' חנינא אמר האל הגדול הגבור והנורא האדיר והחזק וכו' א"ל סיימתניהו לכולהו שבחי דמרך וכו' וכתב שם הרא"ש ז"ל דהני מילי בדרך תפילה ותחנונים אבל דרך שבח והודאה שפיר דמי וכו' ועל פי האמור הנה מקום לדברי הקליר ז"ל שיסד צדקו וכו' כלומר בדרך נסתר אכן דעת התוספות ז"ל דמ"מ יש לטעות במשמעות הדברים וע"פ זה נראה לענ"ד שהכל מיושב.

אין כוונת הירושלמי לבטל את תרגום יונתן בן עוזיאל. וראינו שכך גם דברי חז"ל במדרש רבה.

בדרך הדרש, יש צד לומר שמצוות אלו הן משום רחמים.

³¹ ומציע תירוץ ודוחה: ואף דכח הדוחה יאמר דכוונת הירושלמי לומר דאין זה תרגום של יונתן בן עוזיאל כלומר שהוא לא תרגם כן וכמו שמצינו כמה פעמים לרש"י ז"ל בפ"י החומש שחולק על התרגום שלפנינו ולפעמים הוא מטעה האומרים כן כמ"ש בפרשת שופטים המתרגם לתרע בית דינך טועה וכוונתו ז"ל שהמעתיקים טעו בזה, מלבד דאין זה משמעות הירושלמי ודוחק גדול הוא להטעות חצי פסוק עוד מצד אחר אין נראה לומר כן שהרי תרגם ג"כ פסוק דלא תקח האם על הבנים ע"פ דרך זה לא תיסיב אימא מעל בניא כנ"ל דמוכח דלשיטתיה אזיל דהוי ממידת רחמנות.

הבעיה היא באמירה מוחלטת שזה הפשט והטעם היחיד, ועוד יותר כאשר קובע הדברים בתפילתו.³²

ובכיוון זה מופיע גם בדברי התוספות יום טוב על משנתנו³³:

על קן צפור וכו' - פי' הר"ב כמו שהגיעו רחמיך וכו' כן חוס וכו'. כ"כ הרמב"ם וז"ל רש"י האומר בתפלתו וכו' **וטעמייהו דוקא בתפלה שכשאומר בתפלה מחליט הדבר ולהכי משתקין אותו מה שאין כן דרך דרש או פשט וכן בגמ' הוא דנחית וכו' ואמר וכו' כלומר שהיה יורד לפני התיבה:**

יש הבדל בין ביאור טעם המצוה, לבין אמירה בתפילה. בלימוד טעמי המצות ניתן לתת כיוונים שונים, ושבעים פנים לתורה. לעולם לא נוכל לעמוד על כל עומק הטעם של כל מצוה. גם הטעמים שמביאים רבותינו, כרמב"ם במורה נבוכים, וכספר החינוך ועוד, הם בבחינת "נותן טעם לשבח" בדברים, ואין הם מתיימרים לומר שזה כל עניינה של המצוה. הבעיה היא, כאשר אדם אומר כן בתפילה, הרי שכאילו הוא אומר באופן מוחלט שזה הטעם. על כן משתקין אותו.

ואולי ניתן להוסיף במשמעות העניין, ולומר שבדרישת התורה עובדים עם כח השכל. שם יש מקום לטעמים שונים. בתפילה, עבודת הלב, שם עלינו להזהר ולקבוע בליבנו את היחס הנכון לדברי התורה הקדושה ולמצוותיה, שעיקר העניין הוא לא ההתחכמות וחיפוש הטעמים, אלא התייחסות של ביטול כלפי דבר ה' וקבלת גזירותיו.

ומעין דברי ריה"ל בכוזרי לאחר שהאריך לבאר בטעמי מצוות מבנה המשכן ועבודת הקרבנות, מסכם ואומר³⁴:

"ואין אני טוען ואומר בהחלט חלילה לי מאל כי כונת העבודה הזאת היא הסדר הזה אשר אמרתי להפך אל נכון נעלם הדבר ונעלה מזה אומר אני תורת האלהים היא ומי שקבלה בתמימות בלי התפללות ובלי התחכמות מעלה הוא מן המתחכם והחוקר אך מי שנטה מן המדרגה העליונה הזאת אל המחקר מוטב לו כי יבקש טעם לדברים האלה אשר יסודם בחכמה האלוהית מאשר יעזבם לסברות רעות ולספקות המביאים את האדם לאבדון"

³² ונציין שהדברים מובאים ברמב"ם בהלכות תפילה, ולא בהלכות של שילוח הקן שבתוך הלכות שחיטה

³³ תו"ט על מסכת ברכות פרק ה משנה ג

³⁴ ספר הכוזרי מאמר שני סוף פסקה כו.

שילוח הקן – רחמים או אכזריות?

נבוא כעת לנסות להעמיק מעט בטעם מצוות שילוח הקן.
כותב הגר"א, ב"אמרי נועם" על סוגייתנו³⁵:

וחד אמר מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות בזה יבואר מה שכתב (משלי למ"ד) עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר ופי' הירושלמי עין תלעג לאב זו מצות כיבוד אב ותבוז ליקהת אם זו שילוח הקן לשלח האם יקרוה עורבי נחל שהם אכזרים שאין להם הנאה אלא שמנקרים. ויאכלוה בני נשר שהם רחמנים וה"פ שבכל התורה לא נאמר אריכות ימים כי אם בשני דברים הללו כיבוד אב ושילוח הקן לפי שאין השלימות ניכר באדם אלא כשיש לו שני מדות הפוכות דהיינו מדת הרחמניות ומדת אכזריות לפי שכשהאדם נוהג במדה אחת אינו מוכרח לומר שהוא צדיק אלא י"ל שכך הוא טבעו אבל כשיש לו שני מדות הפוכות כגון רחמניות ואכזריות אז מוכח שהוא צדיק לכך נתן הקב"ה לישראל מצות של רחמניות שהוא כיבוד אב ואם שהוא רחמניות גדולה לפי שכשבאים לידי זקנה ואין להם מקום לנוח דין הוא שירחם עליהם. ושוב נתן להם מצות אכזריות דהיינו שילוח הקן שהוא אכזריות גדולה שנוטל הבנים ומשלח האם ואיתא בירושלמי (וכענין זה איתא במדרש רות החדש דף ז') שכשמשלח האם לפעמים הולכת מחמת צער וטובעת במים אם כן הוא בודאי אכזריות גדולה לכך כתיב בשני מצות אלו אריכות ימים לפי שבשני מדות הללו נשלם האדם בתכלית הטוב [ובזה א"ש מ"ש בברכות שם מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזירות ור"ל שבאמת אין זה רחמים אלא אכזריות רק שכך גזר השי"ת ובה יתישב קושית התוס' מגילה כ"ה ד"ה מפני] וז"ש בעקידה עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וקשה מאי לשון עתה ידעתי והלא הוא היה צדיק גם מקודם לכן. אבל לפי מ"ש א"ש לפי שקודם לכן לא היה אלא רחמן מאוד שהיה מכניס אורחים וגומל חסדים אבל המדה של אכזריות עדיין לא היה ניכר בו והיו אומרים שאברהם איננו צדיק גמור אבל בעקידה שעשה מדות אכזריות ג"כ עתה נשלם וניכר שהוא צדיק גמור וז"ש עין תלעג לאב זו כיבוד אב דהיינו שרואה בתורה שכתוב בה אריכות ימים והוא לועג על זה ואינו מקיים ונוהג עצמו במדת אכזריות ותבוז ליקהת אם שמבזה המצוה של שילוח הקן שצריך להיות בו אכזרי והוא מבזה לזה ונוהג במדות רחמניות ואין משלח האם יקרוה עורבי נחל כנגד מה שאינו מקיים כיבוד אב ואם ונעשה אכזר עליהם לפיכך יקרוה העורבים שהם אכזרים שאין רוצים לאכול ואעפ"כ מנקרים וכנגד מה שהוא מבזה בשילוח הקן שנעשה רחמן יאכלוה בני נשר שהם ג"כ רחמנים וז"ש לעשות נקמה בגוים וגו' הדר הוא לכל חסדיו ר"ל שאף

³⁵ אמרי נועם על ברכות לג:

ע"פ שהם חסידים שנוהגים במדת הרחמים אעפ"כ יעשו נקמה בגוים
שהיא מדה הפוכה וזהו הדר להם

באופן כללי, אומר כאן הגאון יסוד חשוב בעבודת ה', "שאינן השלימות ניכר באדם אלא כשיש לו שני מדות הפוכות דהיינו מדת הרחמניות ומדת אכזריות לפי שכשהאדם נוהג במדה אחת אינו מוכרח לומר שהוא צדיק אלא י"ל שכך הוא טבעו אבל כשיש לו שני מדות הפוכות כגון רחמניות ואכזריות אז מוכח שהוא צדיק"³⁶.

אדם שנוהג תמיד ברחמים, אין הדבר ניכר שעושה כן מצד ציווי ה' יתברך, שאולי נוהג כך משום שזהו טבעו, שנולד רחמן?
כאשר אדם יודע לאחוז בשתי מידות הפוכות, על פי ציווי ה', מוכח שכל מידותיו נובעות מהציווי האלוקי ולא ממזגו וטבעו הנפשי³⁷. דוגמה לכך ממעשה העקידה, ששם אברהם נדרש לנהוג לשם שמים במידת האכזריות, שהיא הפוכה ממידת החסד הטבעית לו, ולכן דוקא שם נאמר "עֵתָה יִדְעֵתִי כִּי יֵרָא אֱלֹהִים אֶתְּהָ".

והדבר המדהים בדבריו, שהדוגמה למצווה שעניינה מידת האכזריות, ההפוכה ממידת הרחמים, היא מצוות שילוח הקן! "שהוא אכזריות גדולה שנוטל הבנים ומשלח האם... ואיתא... שכשמשלח האם לפעמים הולכת מחמת צער וטובעת במים, אם כן בודאי אכזריות גדולה"³⁸.

אם קודם הוקשה לנו הסתירה בין דברי הרמב"ם במורה נבוכים ודברי הרמב"ן, העוסקים במידת הרחמים שבשילוח הקן, לבין דברי הבבלי והירושלמי שמדברים עליה כגזירה, הרי שעכשיו הסתירה הרבה יותר קיצונית! האם במצוות שילוח הקן אנחנו פוגשים במידת הרחמים או במידת אכזריות³⁹?!
ונראה לומר, שישנם שני אופנים בקיום מצוות שילוח הקן.

³⁶ ועיין מה שכתבנו בזה בשיעור במסכת מכות – "עדות שאי אתה יכול להזימה"

³⁷ וכיוון זה מבואר בהרחבה בדברי ר' צדוק, בדברי סופרים אות כח: "בירור כל מדה הוא בההיפך, כי אין לך שום מדה שאין בה צד שראוי להשתמש להיפך, והמדות הם חלוקים בנפשות מתולדתן, שיש שהוא בטבעו רחמן ובירורו להתאכזר על עמלק וכדומה משונאי ה' וכמו שאמרו (קהלת רבה ז' ט"ז שוחר טוב ז') כל המרחם על האכזרים בסוף נעשה אכזר על הרחמנים, כי רחמנות זו אכזריות הוא באמת ומי שמרחם רק מצד טבע תולדתו ולא רק לשם שמים הוא מרחם גם במקום הראוי להתאכזר, ובזה עבירה גוררת עבירה דסופו להתברר להיפך חס ושלום שהוא רק רחמן במקום שאין צריך ובמקום שצריך הוא מתאכזר:
אבל שלימות המידות אף שנטועים בו בטבע לא ישתמש בהם מצד טבעו לבד רק לשם שמים לעשות כרצון השם יתברך, וכשמתאכזר במקום שאין רצון השם יתברך לרחם זהו הרחמן האמיתי שזה רחמנות על האמת והנאה להם והנאה לעולם להתאכזר עליהם, ועל ידי דקרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק (תהלים ע"ה י"א) וכל שפע וברכה מתרבה בעולם על ידי זה:" ומביא שם מספר דוגמאות להסבר העניין.

³⁸ וכן עיין בביאור הגר"א על משלי פרק ל פסוק יז

³⁹ ונראה לכאורה כמחלוקת במציאות.

ונעיר שגם קושיה מוסרית עולה כאן. האם התורה מצווה אותנו סתם להתאכזר על בריה מסויימת, כדי להראות שאנחנו מתבטלים לרצון ה'? אם זו כוונת התורה, נקבל גם את זה בתמימות. אך יתיישב על ליבנו יותר, בהתאמה בין דברי התורה הקדושים למוסר האנושי שלנו, אם נבין שגם בזה עצמו אין הדברים רק כאכזריות סתם. ועיין לקמן.

חיוב שילוח הקן –

האם רק כאשר צריך לאפרוחים, או מחוייב מכל מקום?

ישנה חקירה באחרונים, האם במצוות שילוח הקן אדם מתחייב רק כאשר רוצה לקחת את האפרוחים והביצים? או שברגע שנקרה לפניו קן בדרך, מחוייב לקיים את המצוה בכל אופן?

כך נשאל בשו"ת חוות יאיר⁴⁰:

שאלה נשאלתי אם כי יקרא קן ציפור לפני איש בשדה אם מחוייב עכ"פ לזקוק לה לשלח את האם או רשאי לילך לדרכו דלא אמרה רחמנא שלח תשלח רק באם ירצה ליקח הבנים

ובתוך הדברים מביא כיוונים שונים מתוך הסוגיות השונות.

הגמרא בחולין מביאה ברייתא⁴¹:

...תנו רבנן כי יקרא קן צפור לפניך מה ת"ל לפי שנאמר שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך יכול יחזור בהרים וגבעות כדי שימצא קן ת"ל כי יקרא במאורע לפניך...

ומוכיח מכאן החוות יאיר:

וא"כ נהי דממעט שלא יחזור בהרים מ"מ במאורע משמע דרמי עלי' ליזקק לה ואי ס"ד דליכא עלי' חיובא מהיכא תתי לן למימר שיחזור בהרים שהרי אפילו במאורע יכול להניח' ולילך לו

הברייתא לומדת שאין חיוב ללכת להרים ולחפש קן לקיום מצוות שילוח. מוכיח החוות יאיר מעצם ההווא אמינא, שאם הוא נתקל בקן, **כבר יש עליו חיוב**, ולא תלוי בשאלה אם צריך את האפרוחים. שאם כל חיוב המצוה היה רק כשרוצה לקחת את האפרוחים, אין כל מקום להווי"א שיצטרך ללכת ולחפש קן בהרים.

מאידך, מדברי התוספות בגמרא נוספת בסוף חולין, משמע להיפך.

הגמרא, שם⁴², מביאה בעיות של ר' ירמיה:

בעי ר' ירמיה מטלית מהו שתחוץ כנפים מהו שיחוצו ביצים מוזרות מהו שני סדרי ביצים זו על גב זו מהו זכר על גבי ביצים ונקבה על גבי זכר מהו תיקו

⁴⁰ סימן 20 ע"ש

⁴¹ חולין דף קלט:

⁴² חולין דף קמ:

לגבי השאלה של שני סדרי ביצים פרשו תוספות⁴³:
 פי' אי הוי חציצה ויכול ליקח התחתונים קודם שילוח ואי לא הויא
 חציצה אסור ליקח עד שישלח כדאמרין לקמן⁴⁴

מדבריהם משמע שכל השאלה היא אם הביצים העליונות מהוות חציצה ביחס לתחתונות, ונפקא מינה אם יכול לקחת את התחתונות מבלי לשלח את האם שעל העליונות. אך עולה מכאן, שאין עליו חיוב לשלח את האם בכל מקרה, ואם לא ירצה לקחת את התחתונות, יכול להמשיך בדרכו.

והנה לדעת התוס' שפרשו דבריהם דהאבעי' הוא אם רשאי ליקח התחתונים מוכח שאינו מחויב להיטפל אם ימצא קן ציפור דאי ס"ד דמחויב מה אהני לי' שיקח התחתונים הא לאחר שיסלק התחתונים תשאר האם רובצת על העליונים ומחויב לשלח את האם אלא ודאי רשאי אחר שנטל התחתונים לילך לו כי לא יבקש דבר כי אם הביצים התחתונים⁴⁵

אם כן, יש צדדים לכאן ולכאן.
 החוות יאיר מצדד לומר כאפשרות שמחוייב מכל מקום, ואין הדבר תלוי ברצונו, וכותב שכן משמע מדברי הזוהר הקדוש:

והכי מסתבר לטעם שכתב בזוהר שהוא כדי שהעוף אם העופות תצטער ותפרח ממקום לבקש את בני' וע"י כך יתגלגלו רחמי המקום ב"ה על בניו שבגלות⁴⁶.

לדברי הזוה"ק⁴⁷, במצוות שילוח הקן האדם מצער את האם, וגורם לה לפרוח ממקום למקום לבקש את בניה, ועל ידי כך יתגלגלו רחמי הקב"ה על בניו שבגלות⁴⁸.

החתם סופר, גם הוא דן בדברים⁴⁹, ומזכיר את תשובת החוות יאיר הנ"ל, ומאריך בדברים.
 בתוך דבריו מתייחס לצדדי החקירה ביחס לטעמים השונים שראינו לעיל במצוות שילוח הקן.

⁴³ תוד"ה "שני סדרי"

⁴⁴ וחולקים בזה על פירוש רש"י והרשב"א ע"ש

⁴⁵ החוות יאיר שם

⁴⁶ לפי דברי הזוה"ק גם מתיישבת השאלה המוסרית שהעלינו בהערה לעיל. אין כוונת התורה להדריכנו "סתם כך" במידת אכזריות. יש כאן מידת אכזריות קטנה במקום מסויים, כדי לעורר רחמים כלליים הרבה יותר כלפי גאולת עם ישראל. נציין עוד, שכמוכן זהו היוצא מן הכלל לעומת ההדרכה הכללית של "צער בעלי חיים דאורייתא", ולא הותר סתם כך. ועוד יש להתבונן בדברים בע"ה.

⁴⁷ עיין בתקוני זוהר דף כג. ונציין כאן, שגם הרמב"ן על התורה בדברים פרק כב פסוק ו, שהבאנו לעיל בדיון עם הרמב"ם, מזכיר בסוף דבריו שמצא במדרשו של רבי נחוניא בן הקנה בשילוח הקן מדרש שיש במצוה סוד, וע"ש בדבריו.

⁴⁸ וע"ש במסקנת דברי החוות יאיר.

⁴⁹ שו"ת חת"ס חלק א או"ח סימן ק'. הוא נשאל על מי שנתקל בקן ביום שבת, האם מחוייב במצוות שילוח אע"ג שמטלטל מוקצה או לא

וכך הוא כותב:

ועיין רמב"ן בנימוקי חומש שלו [דברים כ"ב - ו'] כתב עפ"י רמב"ם במורה נבוכים וכ"כ בס' החנוך להרא"ה [מצוה תקמ"ה] בטעם המצוה היא שלא נתאכזר לעקור אם על בנים, דאע"ג דאסור לומר על קן ציפור יגיעו רחמין והטעם שלא הגיעו רחמיו על בעלי חיים כל שהוא לצורך אדם דא"כ היה אסור לשחוט בע"ח, אך גזירות הן עלינו **שלא נלמוד להתאכזר ונתקן מדותינו ע"ש**. והנה לפי טעם זה **מבואר דאם אינו צריך לבנים, לא מיבעיא דאינו מחוייב לשלח האם אלא אכזריות נמי עביד**, ובמקום שנלמוד שלא נתאכזר אדרבא נרגיל עצמנו באכזריות ולצער בעלי חיים על מגן לגרש האם מעל בניה וצער בע"ח דאורייתא, אלא שכתב רמב"ן שלא הגיעו רחמיו על ב"ח אם הוא לצורך האדם, אבל אם איננו לצורך אדם שאינו צריך לבנים אכזריות היא זו לגרש האם מעל בנים

לדברי הרמב"ן והרמב"ם, שביארו בטעם המצוה מצד הרחמים של הקב"ה או שלנו, עולה שבמקרה שאינו צריך לבנים, "לא מיבעיא דאינו מחוייב לשלח האם אלא אכזריות נמי עביד, **ובמקום שנלמוד שלא נתאכזר אדרבא נרגיל עצמנו באכזריות ולצער בעלי חיים על מגן לגרש האם מעל בניה וצער בע"ח דאורייתא?!"**

מאידך, לפי הטעם שהביא החוות יאיר מהזוה"ק, האדם מחוייב לקיים את המצוה, ואולי אפילו מצוה עליו לחפש אחר קן:

אמנם בתשו' חו"י **סיים טעם בשם ס' הזוהר** בשילוח האם לעורר יילת אימא עילאה על בניה, **אם כן מצוה להדר אחר קן כדי לעורר רחמי אימא עילאה על בניה ולפ"ז ליכא משום אכזריות**, דאפילו אם לצורך הנאת אדם לא הגיעו רחמי שמים על בע"ח, מכ"ש לצורך מצוה

מקורות
פנימים
לסוגיות

נראה לומר, שיש שתי צורות במצוות שילוח הקן. ואולי כדברי הרב שהבאנו לעיל משמונה קבצים, ביחס לטעמים הצדדים והטעמים העצמיים של המצוות.

יש אדם שרוצה ביצים או אפרוחים, וכאן באה התורה להדריכו במידת רחמים, שישלח את האם, ולא יקח האם על הבנים. ויש אדם, שאין לו כל צורך בביצים או באפרוחים, ובודאי לא רוצה לצער את האם, ובאה התורה ואומרת לו – אתה מחוייב לשלח את האם אף על פי שיש בזה מידת אכזריות, בכדי לעורר רחמי שמים על עם ישראל שבגלות.

מחלוקת
במצאות

לאור הדברים, וכהמשך ביאור לדברי המעשה רקח שראינו לעיל – נראה לומר, שאכן יש בחינות שונות במצוה. לעיתים תופיע כמידת רחמים, ולעיתים כמידת אכזריות. מכאן הביטויים והצדדים השונים המופיעים בדברי האמוראים, תרגום יונתן, ביאורי רבותינו בטעמי המצוה, ובדברי המדרש רבה ובזוהר הקדוש.

תפוז
במ"כ

הערה במצוות "אותו ואת בנו"

ראינו את הרמב"ם והרמב"ן בטעם אותו ואת בנו, שגם הוא ביחס לרחמים על הבהמה – אם מצד רחמי הקב"ה, ואם מצידנו - להדריכנו במידת הרחמים, וכן בתרגום יונתן ובמדרש רבה הנ"ל.

מאידיך, הבאנו לעיל את קושיית המהר"ל בתפארת ישראל - וכן ציוה אותנו שלא נתאכזר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד ואם שחט אחד בסוף היום ואחד בתחלת הלילה מותר ויש בזה אכזריות יותר מאחד שחירת והשני במנחה שאסור

וכן, קושיית הרמב"ן על הסבר הרמב"ם: ואם כן, אין עיקר האיסור באותו ואת בנו רק בבנו ואותו⁵⁰.

קושיות אלו הוזכרו גם בדברי הזוהר הקדוש⁵¹:

לא תשחטו ביום אחד.

אמר רבי יהודה, מה הטעם? אם תאמר משום עגמת נפש של הבהמה, אז נשחט את זה בבית אחד ואת ההוא בבית אחר, או את זה עכשיו ואת זה אחר כך. אמר לו, יש מי שמתיר, ולא כך, אלא ביום אחד ממש. בא ראה, יפה תענית לחלום כאש לנערת. ועקר התענית היא באותו יום ממש, ולא ביום אחר. מה הטעם? משום שאין לך יום למטה שלא שולט בו יום אחר עליון. וכשהוא שרי בתענית חלום, למדנו שאותו יום לא מוסר, עד שמתבטלת אותה גזרה. ואם דוחה אותה ליום אחר, הרי שלטונו של היום האחר הוא, ולא נכנס יום ביום אחר של חברו. כמו זה, אין לך יום שלא התמנה עליו יום עליון למעלה. וצריך אדם להשמר שלא יעשה פגם באותו היום, ולא יפגם לפגי שאר הימים האחרים.

ושנינו, במעשה שלמטה מתעורר מעשה למעלה. אם אדם עושה מעשה למטה כראוי, כך מתעורר כח כראוי למעלה. עושה אדם חסד בעולם - מתעורר חסד למעלה, ושורה באותו היום, ומתעטר בו בשבילו. ואם נוהג אדם ברחמים למטה - מעורר רחמים על אותו יום, ומתעטר ברחמים בשבילו. ואז אותו היום עומד עליו להיות אפטרופוס עליו בשעה שיצטרף אותו.

כמו זה בהפך של זה. (ועל הכל) אם עושה אדם מעשה אכזרי, כך מעורר באותו יום ופוגם אותו, ואחר כך עומד עליו כמו אכזרי לכלותו מן העולם. באותה מדה שאדם מודד - בה מודדין לו.

מקורות
פנימיים
לסוגיות

⁵⁰ והרמב"ן תירץ לרמב"ם שזו הרחקה נוספת

⁵¹ זוה"ק ח"ג דף צב. על פי התרגום. ומו"ר הרב ויצמן שליט"א ביאר לאור דברי הזוה"ק את משמעות הלימוד במידת גזירה שווה, המופיע במשנה ובגמרא בחולין דף פג. שלומדת בדיון "אותו ואת בנו" שהיום הולך אחר הלילה בלימוד בגזירה שווה, מצד ההנהגה הממזגת דין ורחמים, ע"ש. וניתן לעיין דרך אתר "ג מידות - בתוך האתר של ישיבת מעלות.

שְׁנִינוּ, שְׂיִשְׂרָאֵל נִמְנָעָה מֵהֵם אֲכֻזָּרוֹת מְכַל שְׂאָר הָעַמִּים, וְלֹא יִירָאוּ
מֵהֵם מַעֲשֵׂה בְּעוֹלָם. שְׁהִי כְּמָה בְּעָלֵי עֵינַיִם עוֹמְדִים עַל הָאָדָם בְּאוֹתוֹ
הַמַּעֲשֵׂה. אֲשֶׁרִי מִי שְׂמֵרָאָה מַעֲשֵׂה כְּשֶׁר לְמִטָּה, שְׁהִי בְּמַעֲשֵׂה תְלוּי
הַדָּבָר בְּכָל, לְעוֹרֵר דָּבָר אַחֵר.

הזוה"ק מבאר כאן, שעניין המצוה הוא ביחס ליום, להשמר שלא לעורר אכזריות
בהנהגת אותו יום, ושתופיע בו מידת הרחמים.
על כן, אין הדברים תלויים בעגמת הנפש של הבהמה, או בפער השעות, אלא ביום⁵².

עולם שנה נפש

לאור הדברים נראה לומר, שניתן להביט על הטעמים השונים שראינו במצוה זו, על פי
הכלל של "עולם שנה נפש"⁵³.
מצד הרחמים על הבהמה⁵³ – בחי' עולם.
מצד האדם, להדריכנו במידת הרחמים⁵⁴ – בחי' נפש.
ומצד הנהגת היום⁵⁵ – בחי' זמן.

ולכל הטעמים יש מקום בדרישת טעמי המצוות, אלא שבתפילה אין לומר כן.
ונחזור על דברי המעשה רקח בזה:

...ואף שגם הוא אמת מ"מ דרך פשט אין להבינו להחליט הדבר כן
דנמצא מהרס בנין גדול הנוגע לעבודת הבורא יתברך ומכ"ש אם על
ידי זה יקבע הדברים בתפילתו לומר מי שריחם על אותו ואת בנו או
על קן צפור וכו' דודאי יש לאדם ליזהר מאד בתפילתו...

⁵² יש בזה תירוץ לקושיית המהר"ל הנ"ל, ועדיין נותרו בדבריו קושייות הזקוקות לתירוץ, וה' יאיר עינינו בתורתו...
⁵³ כטעם שראינו במדרש רבה, תרגום יונתן ובמורה נבוכים
⁵⁴ כטעם שראינו בדברי הרמב"ן
⁵⁵ כטעם המובא בדברי הזוה"ק